

Skracovanie lexém

Prednáška 4

abreviácia, abreviatúra – z lat. *brevis* = krátky

• **skracovanie (abreviácia) je redukcia formy lexémy na minimum pri zachovaní rovnakého významu**

- je to jeden zo spôsobov obohacovania slovnej zásoby
- lexikálne jednotky, ktoré vznikajú skracovaním, sa nazývajú **skratky (abreviatúry, abreviácie)**
- skratka (ďalej S) má rovnaký význam a označuje rovnaký objekt ako východisková jednoslovná alebo viacslovná lexéma (ďalej VL = východisková lexéma); medzi nimi sa realizuje vzťah synonymie, napr.:

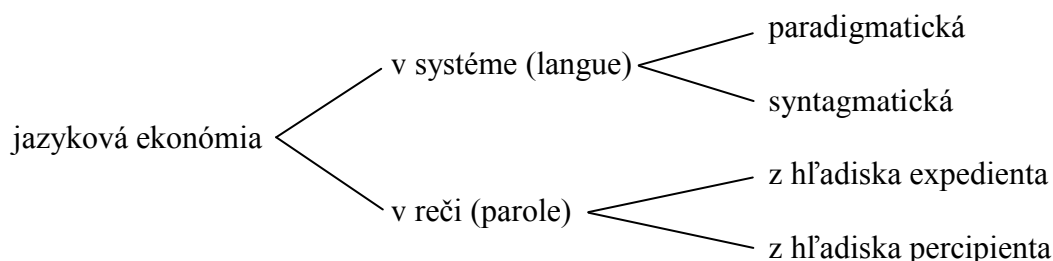
Slovenská autobusová doprava → *SAD*

Európska únia → *EÚ*

generál → *gen.*

Prečo skracujeme?

- skracovanie je dôsledkom snahy o jazykovú ekonómiu (aby sme na čo najmenšej ploche vyjadrili čo najviac)
 - preto je zákonité, že najčastejšie sa skracujú viacslovné lexémy
 - skracovanie je súčasťou jazyka od nepamäti – prvým dokladom o skracovaní je piktografické písmo; piktogram v sebe obsahuje celú, neraz rozsiahlu výpoveď, napr. ☹ = Fajčiť zakázané!
 - doklady na jazykové skracovanie nachádzame pri prechode na hláskové písmo už v Biblii, napr. *I.N.R.I.* (=Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum, Ježiš Nazaretský, kráľ židovský)
 - v súčasnosti sa skratky využívajú prakticky vo všetkých typoch textov
- Pravda, pojem jazyková ekonómia treba chápať viacrozmerne, porov. túto schému:



Systémová jazyková ekonómia má dva aspekty. Paradigmatická ekonómia sa prejavuje tak, že na jeden a ten istý význam máme v jazyku jedno pomenovanie. Podstatou syntagmatickej ekonómie je, aby sa význam vyjadril čo najmenším počtom lineárnych jednotiek (hlások, morfém, slov). V reči sa ekonómia takisto prejavuje dvojako: z hľadiska autora výpovede (expedienta) ide o snahu o čo najmenšiu námahu pri produkovani (kódovaní) textu a na strane percipienta ide o snahu o čo najmenšiu námahu pri pochopení (dekódovaní) textu. Z tohto štvorpohľadu je potrebné posudzovať aj jazykovú ekonómiu abreviačných procesov.

S sú formálne menej nákladné ako VL. Najväčšia „sila“ a prednosť skracovania sa teda prejavuje na syntagmatickej úrovni (syntagmatická jazyková ekonómia). A naopak, z pohľadu paradigmatickej ekonómie sú S neekonomickými jednotkami, pretože majú rovnaký význam ako VL. Z hľadiska expedienta sú skratky veľmi výhodnými jednotkami, pretože v maximálne možnej miere uľahčujú námahu pri tvorení výpovede. A naopak, percipientovi skratky pochopenie textu neuľahčujú, pretože ide o motivačne nezreteľné jednotky, ktorých význam príjemca pozná na základe vzťahu VL → S; skratku teda väčšinou musí dedódovať pomocou uvedenia si významu VL: *OÚ* ← *okresný úrad*, *ZMOS* ← *Združenie miest a obcí Slovenska*.

Pri používaní skratiek v texte treba mať na zreteli ich špecifický jazykovoštruktúrny a komunikačný status. Bez vysvetlenia možno používať len všeobecne zrozumiteľné a frekventované skratky (napr. *NR SR*, *ŽSR*). Ak má autor textu pocit, že skratka by mohla pri čítaní spôsobiť komunikačné šumy, treba ju pri prvom použití vysvetliť: napr. *Informovala o tom Tlačová kancelária Konferencie biskupov Slovenska (TK KBS) v Bratislave*. Platí to najmä pri tvorbe žurnalistických textov, ktorých príjemcom je pomerne široká masa rôznorodých používateľov jazyka.

Akým spôsobom skracujeme?

Jednotlivé časti lexikálnych jednotiek (začiatky a konce, samohlásky a spoluhlásky) nenesú rovnaké množstvo informácie.

Pokiaľ ide o vzťah začiatok – koniec, miera pravdepodobnosti (a teda aj redundantnosti) sa zvyšuje v smere začiatok → koniec. Začiatky slov sú oveľa menej prediktabilné než konce, z toho vyplýva, že začiatkové sekcie sú komunikačne a informačne dôležitejšie. Preto neprekvapuje, že vlastné nositele lexikálneho významu – koreňové morfémy – sa v slovách nachádzajú v iníciaľových pozíciách a nositele všeobecnejších (kategoriálnejších) významov – derivačné a gramatické morfémy – sa vyskytujú v koncových pozíciách (napravo od koreňových morfémy). Komunikačná relevantnosť morfémy klesá zľava doprava, resp. od začiatku ku koncu lexikálnej jednotky. Z uvedených dôvodov, ktoré sme nutne podali v zjednodušenej forme, sa redukujú koncové časti slov a zachovávajú sa začiatkové časti, nie naopak: *reprezentácia* → *repre* vz. *reprezentácia* → **tácia*, *slovenský* → *slov.* vz. *slovenský* → **ský*.

Podobným spôsobom možno pristupovať ku komunikačnej relevantnosti samohlások a spoluhlások. Informačne dôležitejšie sú spoluhlásky, ktorých je v slovenčine viac než samohlásky. Neprítomnosť spoluhlások spôsobuje väčšiu „neistotu“, väčšie komunikačné ruptúry než neprítomnosť samohlások, keďže prediktabilnosť spoluhlások je menšia, porov.:

a_a → *mama, zasa, tata, baba, mala, sama, Jana, lada, para, dala, vaňa, rana, rada, žala, dala, Dana, Laca, Maja, mapa, rasa, basa, gala*

m_m → *mama (mamy, mamu, mame, mamo), mimo, máme* ...

Je preto zákonité, že pri abreviácii sa ponechávajú najmä spoluhlásky, ktoré sú vhodnejšími „signalizátormi“ vzťahu AMn – AMt: *kapitán* → *kpt.*, nie **aiá*, *doktor* → *dr.*, nie **do*.

Typy skratiek

- **Grafické skratky** – používajú sa len v písomnom prejave a píšeme za nimi bodku
strana → *s.*, *a tak ďalej* → *atď.*, *doktor* → *dr.*, *profesor* → *prof.*, *slovenský* → *slov.*,
milión → *mil.*, *magister* → *mgr.*, *kapitán* → *kpt.*, *generálplukovník* → *genplk.*

➤ osobitným typom sú **značky** – ustálené grafické symboly, za ktorými nepíšeme bodku; skladajú sa z jedného alebo niekoľkých písmen, číslíc alebo ich kombinácií; majú zväčša medzinárodný charakter; napr.:

- chemické značky: *H* (helium – vodík), *K* (kalcium – draslík), *Cl* (chlór)
- značky fyzikálnych veličín: *t* (čas), *v* (rýchlosť), *m* (hmotnosť)
- miery a váhy: *s* (sekunda), *km²* (kilometer štvorcový), *cm³* (centimeter kubický)
- hudobné značky: *ff* (fortissimo – veľmi silno), *pp* (pianissimo – veľmi slabo)
- značky menových jednotiek: \$ (dolar), £ (libra), € (euro)

• **Graficko-zvukové skratky** – používajú sa v písomnom aj v hovorenom prejave

(a) **Iniciálové skratky** – vznikajú zo začiatkových písmen/hlások jednotlivých slov viacslovného pomenovania, čítajú sa ako písmená abecedy a nesklonujú sa:

Verejnosc' proti násiliu → *VPN* [vé-pé-en]

okresný úrad práce → *OÚP* [ó-ú-pé]

Slovenská republika → *SR* [es-er]

materská škola → *MŠ* [em-eš]

• iniciálové skratky možno sekundárne skloňovať pomocou slovtvorných prípon:

SMS, *SBS*, *NHL* (nesklonné) → *SMS-ka*, *SBS-ka*, *NHL-ka* (skloň. podľa typu žena)

XXL, *CD* (nesklonné) → *XXL-ko*, *CD-čko*

• prípony sa niekedy pripájajú k výslovnostnej podobe, čomu sa spätne prispôsobuje aj pravopis:

s. r. o. [es-er-ó] → *eseročka*

SMS [esemes] → *esemeska* / *SMS-ka*

• **sklonné podoby** s príponou sú typické pre hovorené a neformálne komunikačné situácie (**hovorový štýl**), **nesklonné podoby** sú typické pre oficiálne a písané texty (**administratívny a odborný štýl**)

(b) **Iniciálové skratkové slová** – sú utvorené zo začiatkových písmen viacslovného pomenovania, vyslovujú sa ako neskratkové slová; píšu sa s veľkými písmenami; niektoré z nich sa skloňujú:

Osobnosť televíznej obrazovky → *OTO* [oto], nevyslovuje sa *[ó-té-ó]

Slovenský ľudový umelecký kolektív → *SLUK* [sl'uk], nevyslovuje sa *[es-el'-ú-ká]

(c) **Skratkové slová** – majú hláskovú podobu ako neskratkové slová (musia byť aspoň jednoslabičné)

- skloňujú sa
- nepíšu sa v nich všetky veľké písmená
- do skratky môžu vstúpiť nielen iniciálové, ale aj ďalšie písmená/hlázky
- skracujú sa viacslovné aj jednoslovné lexémy

Poštová filatelistická služba → *Pofis*

Medzinárodný transport → *Metrans*

Janeček + Wanderer → *Jawa*

limonáda → *limo*

kilogram → *kilo*

transformátor → *trafo*

Okrem toho môžeme rozlišovať medzi **ustálenými** a **neustálenými** skratkami. **Ustálené skratky** sú také, ktoré sa bežne používajú v reči (napr. *ŽSR*, *OSN*, *napr.*). **Neustálené skratky** sú individuálne, také, ktoré si autor vytvára sám pre potreby konkrétneho textu (napr.

pracovno-právny vzťah → *PPV*). Dôležité pritom je, aby boli všetky skratky vysvetlené. V slovníkoch a iných knižných publikáciách sa preto pre ľahšiu orientáciu na začiatku alebo na konci uvádza zoznam použitých skratiek.



Preberanie cudzojazyčných skratiek.

Väčšinou do slovenčiny preberáme len cudzojazyčnú skratku a nie celé viacslovné pomenovanie. V týchto prípadoch sa používa cudzojazyčná skratka a slovenský preklad cudzojazyčného viacslovného názvu, medzi ktorými sa druhotne utvára nepriamy vzťah.

pôvodný vzťah v cudzom jazyku	aktuálny nepriamy vzťah v slovenčine
<i>The United States of America</i> → <i>USA</i>	(<i>Spojené štáty americké</i>) → <i>USA</i>
<i>Union Européenne de Football-Associations</i> → <i>UEFA</i>	(<i>Európska futbalová únia</i>) → <i>UEFA</i>
<i>Central Intelligence Agency</i> → <i>CIA</i>	(<i>Ústredná spravodajská služba</i>) → <i>CIA</i>
<i>Federal Bureau of Investigation</i> → <i>FBI</i>	(<i>Federálny úrad pre vyšetrovanie</i>) → <i>FBI</i>
<i>Acquired Immune Deficiency Syndrome</i> → <i>AIDS</i>	(<i>syndróm získaného zlyhania imunity</i>) → <i>AIDS</i>
<i>The North Atlantic Treaty Organization</i> → <i>NATO</i>	(<i>Severoatlantický pakt</i>) → <i>NATO</i>
<i>Organization for Economic Cooperation and Development</i> → <i>OECD</i>	(<i>Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj</i>) → <i>OECD</i>
<i>water closet</i> → <i>WC</i>	(<i>toaleta</i>) → <i>WC</i>

V iných prípadoch sa zase ustálila skratka prekladového názvu: *OSN* ← *Organizácia spojených národov*, nie **UNO* ← *United Nations Organization*.

V slovenčine máme k dispozícii pomerne rozsiahly *Slovník skratiek a značiek* (R. Lalúch – M. Koncová, 2004).

Cudzojazyčná alebo domáca výslovnosť skratiek?

Cudzojazyčná výslovnosť sa ustálila napr. pri skratkách: *CIA* [sí-aj-ej], nie *[cé-í-á], *FBI* [ef-bí-aj], nie *[ef-bé-í], *ÖMV* [ó-em-fau], nie *[ó-em-vé]. Pri niektorých skratkách výslovnosť kolíše: *OECD* [ó-é-cé-dé] aj [ou-í-sí-dí], pri iných sa odporúča slovenské hláskovanie: *NHL* skôr [en-há-el] než [en-ejč-el], *PhD.* skôr [pé-há-dé] než [pí-ejč-dí].